

STREDOEURÓPSKE HUMANISTICKÉ FÓRUM 2020

HUMANIZMUS A VÝZVY
21. STOROČIA

SPOLOČNOSŤ PROMETHEUS
– združenie svetských humanistov

STREDOEURÓPSKE HUMANISTICKÉ FÓRUM 2020

HUMANIZMUS A VÝZVY 21. STOROČIA.

ISBN: 978-80-570-2640-2

9 788057 026402

Zostavovateľ:	PhDr. Roman Hradecký (ed.)
Recenzenti:	prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc. doc. PhDr. Matej Beňo, CSc.
Jazyková korektúra:	PhDr. Ľudmila Šimčáková
Vydavateľ:	Spoločnosť Prometheus – združenie svetských humanistov
Sadzba:	Danielson, s.r.o.
Tlač:	Danielson, s.r.o.
Vydanie:	Prvé
Počet strán:	180
Rok vydania:	2020
Náklad:	500 kusov

Vydané vďaka podpore Humanists International, nadácie Pantheon Foundation, Jána Miadoka i členským príspevkom, darom a podielu z 2 % daní, ktoré venovali naši členovia a sympatizanti.

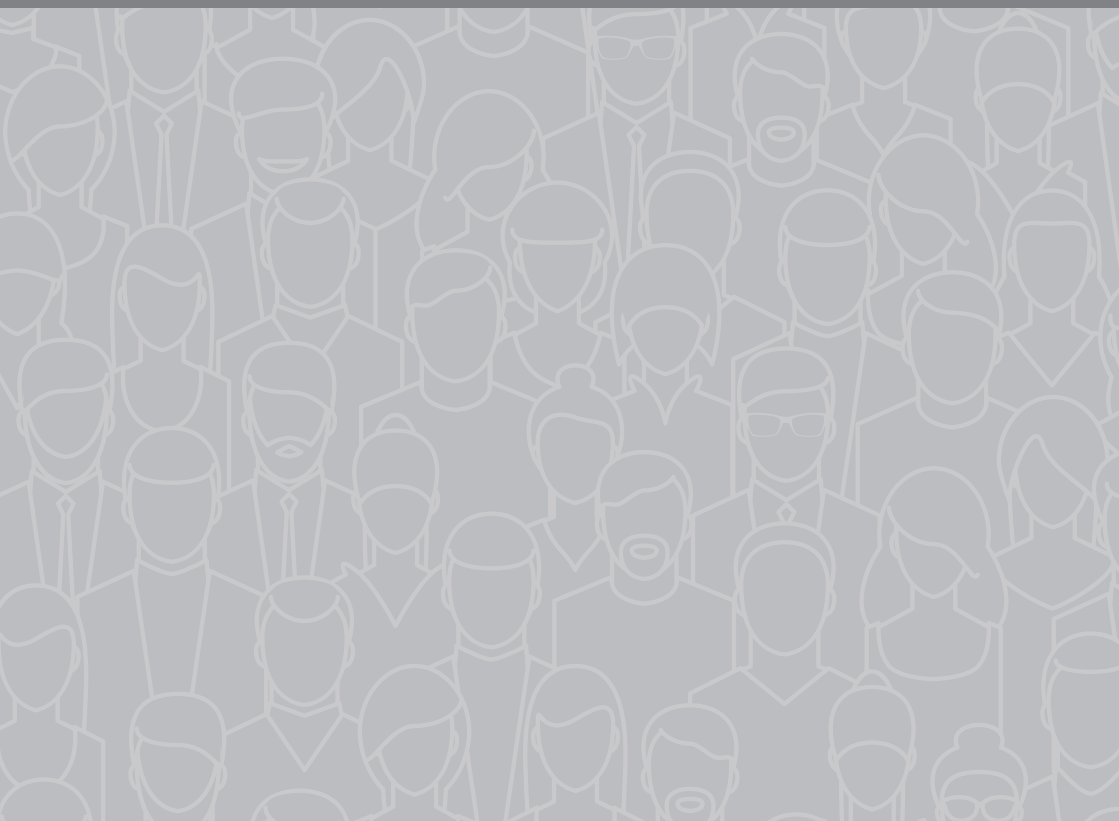

SPOLOČNOSŤ PROMETHEUS – združenie svetských humanistov
Pod Bánošom 14 • 974 11 Banská Bystrica
e-mail: office@prometheus.sk • www.prometheus.sk

HUMANIZMUS A JEHO HODNOTY AKO RIEŠENIE PROBLÉMOV SPOLOČNOSTI 21. STOROČIA

Sociológ **Mgr. Miroslav Tížik, PhD.**, pracuje na Sociologickom ústave Slovenskej akadémie vied a na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vedecky sa zaoberá najmä sociológiou náboženstva, sociológiou umenia a kultúry a interpretatívnou sociológiou. Taktiež sa zaoberá sociologickou teóriou.

Bol vedúcim projektu, ktorý založil a sprevádzkoval Slovenský archív sociálnych dát SASD (www.sasd.sav.sk). Je členom redakčnej rady časopisu Biograf a Sociologický časopis, zároveň je šéfredaktorom časopisu Religion and Society in Central and Eastern Europe (RASCEE). Žije v Bratislave.

Spoločnosť Prometheus – združenie svetských humanistov udelila sociológovi Miroslavovi Tížikovi čestný titul **Humanista roka 2013** za jeho postoje podporujúce sekulárny štát a humanizmus, ktoré vyjadruje dlhodobo a verejne, predovšetkým však v období rokov 2011 až 2013.

Humanizmus v čase neoliberalizmu

Abstrakt

Moderná spoločnosť bola od svojho nástupu na prelome 18. a 19. storočia úzko spätá s odkazom osvietenstva, čo znamenalo rast vplyvu vedy, ale aj humanizmu ako politického projektu. Oba tieto princípy sa spojili vo vzniku novej vednej disciplíny – v sociológii – ktorá si dávala okrem vedeckých ambícií aj ambície emancipačné, teda snahy o verejnú angažovanosť. Zakladateľ sociológie Auguste Comte to dokonca naformuloval vo svojej vízii vytvorenia náboženstva humanity. Neskoršia tradícia angažovanosti sa sociológov síce úzko nenadväzovala na takýto ideový projekt, no stále a až dodnes si dáva za svoje teoretické a metodologické východiská humanizmus, teda človeka v jeho sociálnom a prírodnom svete a k tomu smeruje aj svoj program verejnej angažovanosti. V súčasnosti však vidieť zmenu, upadajúci vplyv postavenia vedy a teda aj sociológie a ideových základov modernej civilizácie, opierajúcej sa o hodnoty a princípy humanizmu. Tieto sú nahrádzané náboženskými predstavami, obzvlášť silne individualizovanými, najmä vo forme rôznych fundamentalizmov a novými druhmi hierarchizmov, smerujúcich k rôznym formám autoritarizmov. Sú to práve štruktúrne podmienky zmeny ekonomických a politických foriem života pod vplyvom stále silnejšie sa presadzujúceho neoliberalizmu, ktoré vytvárajú podobnú spoločenskú situáciu v akej boli zakladatelia modernej sociológie a autori humanistickej chápanej sociológie. V tomto ohľade má zmysel sa opäť vracať k intelektuálnym zdrojom moderného myslenia, ktoré pomáhalo prekovávať nedemokratické a nehumánne podmienky starých režimov a dali základy modernej demokracie, opierajúcej sa o ľudské práva a slobody ako zhmotnenie humanistických ambícií.

Abstract

Since its beginning at the turn of the 18th and 19th centuries, modern society has been closely linked to the legacy of the Enlightenment, which has meant an increase in the influence of science, but also of humanism as a political project. Both of these principles came together in the emergence of a new scientific discipline – in sociology – which, in addition to scientific ambitions, also had emancipatory ambitions, i.e. efforts for public engagement. Auguste Comte – the founder of sociology, formulated this in his vision of creating a religion of humanity. Although the later tradition of engagement of sociologists did not closely follow such an ideological project, but it still takes humanism as its theoretical and methodological basis, i.e. man in his social and natural world, and his public engagement program is heading towards this. At present, however, we can see the change, the declining influence of the position of science and thus also of sociology and the ideological foundations of modern civilization, based on the values and principles of humanism. These are being replaced by religious ideas, particularly strongly individualized ones, especially in the form of various fundamentalisms and new kinds of hierarchism leading to various forms of authoritarianisms. The structural conditions for the change of economic and political forms of life under the influence of the increasingly neoliberalism create a similar

social situation in which were the founders of modern sociology and the authors of humanistic sociology. Therein it makes sense to return to the intellectual sources of modern thought, which helped to overcome the undemocratic and inhumane conditions of the old regimes and laid the foundations of modern democracy, based on human rights and freedoms as the embodiment of humanistic ambitions.

Humanistické tradície sociológie¹

Sociológia je vo svojich princípoch od svojich počiatkov humanistická. A to vo viacerých významoch tohto slova. Po prvé východiskami a po druhé metódou. Východiskom a aj cieľom skúmania je človek ako bytosť sociálna. Nie izolovaný človek, ale človek ako súčasť siete sociálnych vzťahov, ako člen konkrétnych sociálnych skupín, formovaný konkrétnymi historickými podmienkami spoločnosti v ktorej žije. Cieľom sociológie, v tom najširšom význame slova je pochopiť a vysvetliť jeho svet a jeho konanie. Humanistická je sociológia aj svojou metodológiou. Hoci postupnou pluralizáciou a rôznymi štiepeniami sa v nej vytvorili aj prúdy, prezentujúce sa ako hodnotovo a ideologicky neutrálne, aj v ich prípade je východiskom reflexie sveta metodický a metodologický agnosticizmus (niekedy označovaný aj ako metodologický ateizmus alebo metodologická neutralita), teda prístup nepredpokladajúci nejaké vonkajšie zásahy alebo dokonca nejakú predurčenosť osudu človeka a ľudstva. Ide o prístup, ktorý zdôrazňuje vnútrosvetský charakter svojich tvrdení a vysvetľovaní, založený na „uzátvorkovaní“, teda spochybnení predpokladov o povahe náboženských a iných ideologických nárokov na pravdu. Napriek tomu sociológia môže skúmať náboženstvo. Jeho realnosť a realitu sociológia nespochybňuje, len sa naň zameriava ako na jav vytváraný a udržiavaný kolektívnou ľudskou aktivitou a nejakým spôsobom človekom vnímaný a prijímaný.²

Už zakladateľ sociológie, francúzsky filozof a autor pojmu sociológia (a jej prvej definície) Auguste Comte (1798-1857) nastolil humanizmus ako východisko sociologického a celkovo moderného uvažovania. Metodologický agnosticizmus a sústredenie sa na uvažovanie o spoločenskom živote ako živote ľudí z mäsa a krvi, rôznymi spôsobmi navzájom prepojených, sa stalo východiskom celej klasickej tradície v sociológii a je jadrom sociologického uvažovania aj v súčasnosti. U Comta ako „otca zakladateľa“ je však na dnešné pomery jeho chápanie pozitívizmu, ktorý mal byť filozofickým aj metodologickým východiskom novej vedeckej disciplíny, vnútorne protirečivé. Svoj pozitívizmus totiž označoval ako *náboženstvo Humanity (religion de l'Humanité)*. Pre mnohých táto ambícia vyvoláva nedôveru v jeho podobu sociológie a vytvára dojem, akoby chcel nahradiť jedno božstvom iným. Aj preto sa dodnes v sociológii najviac spomína Comtovo skoršie obdobie tvorby, kde načrtnol program novej vednej disciplíny.

1 Príspevok bol vytvorený v rámci riešenia grantových úloh VEGA 2/0045/16: Politika a história – súčasť vyrovnávania sa s minulosťou a grantovej úlohy APVV-15-0653: HODYSE.

2 Zavedenie označenia metodologický agnosticizmus býva spájané so škótskym filozofom a sociológom náboženstva Ninianom Smartom (1927–2001), no pravdepodobne viac je označenie známe z diela amerického sociológa rakúskeho pôvodu a zároveň aj luteránskeho teológa Petra L. Bergera (1929–2017), napríklad z knihy *Posvätný baldachýn (The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion)* z roku 1969. Viac pozri: BERGER, PETER L.: *Posvätný baldachýn. Základy sociologické teorie náboženství*. Brno: Barrister and Principal, 2018.

Svoj program vytvorenia náboženstva bez Boha síce začal budovať ešte v čase pred revolučným rokom 1848, no predstavil ho v neskoršom období najmä v dvoch prácach. V štvorzväzkovom diele *Systém pozitívnej politiky* z rokov 1851 až 1854, ktorého podtitulom bola *Rozprava o sociológii ustanovujúcej náboženstvo Humanity (Système de politique positive ou Traité de sociologie instituant la religion de l'Humanité)* a v rovnakom období napísanej knihe z roku 1852 *Pozitivistický katechizmus (Catéchisme positiviste)*. Nielen slovník, ktorý používal – sviatosti, katechizmus, chrám, obeť a podobne – , ale aj forma v akej sa v niektorých prípadoch jeho idea šírila, mala atribúty konvenčne chápaného náboženstva (s vlastnými chrámami a doktrínou).³ Bola nakoniec Comtova sociológia len jedným z mnohých náboženstiev svojej doby a teda rovnakým druhom ideológie, ako mnohé iné teistické alebo neteistické systémy? Čiastočne áno, lebo naozaj šlo o dobový pokus nahradiť teológiu a formu organizácie katolíckej cirkvi iným ideovým (politickým) a organizačným systémom. Na druhej strane však šlo aj o niečo iné a niečo, čo je ambíciou aj mnohých súčasných sociológov, politických a občianskych hnutí a programov. Ambíciou Augusta Comta bolo podporovať zmenu kvality medziludských vzťahov a väzieb na vyššiu úroveň a tak chrániť človeka a to, čo sa v súčasnosti označuje ako ľudská dôstojnosť. Comtov pozitivismus bol nielen inšpiráciou pre rôzne politické hnutia, ale aj pre politické programy snažiace sa o vytvorenie moderných sekulárnych štátov, či už v prípade III. Francúzskej republiky (1870-1940), alebo aj v prípade modernizačných ambícií Mladoturkov, ktorí po rozpade Osmanskej ríše založili moderné Turecko, opierajúce sa o sekulárny charakter štátu.⁴ Humanistom bol Comte práve v tomto význame slova. Aj z týchto dôvodov bol vo svojom skoršom intelektuálnom období nadšeným podporovateľom revolúcie v roku 1848.

V súčasnej sociológii je už Comtovo dielo, najmä jeho neskoršie obdobie spojené s budovaním náboženstva humanity, považované viac za druh mystiky ako vedy či sociológie. Bolo to obdobie po roku 1846, keď svoj pozitivismus premenil na „úplný pozitivismus“, ktorý je „pokračujúcim vládnutím srdca“ (*la prépondérance continue du Coeur*). Michel Bourdeau to popisuje tak, že zatiaľ čo pozitivismus premenil vedu na filozofiu, úplný pozitivismus premenil filozofiu na náboženstvo. Toto obdobie úplného pozitivismu nebolo už veľmi populárnym a prijímaným dobovými vedcami a intelektuálmi. Mystika a náboženstvo v Comtovom diele ani v súčasnosti nebývajú východiskom sociologického uvažovania, iba ak jeho objektom. A to napriek tomu, že Comte ako teoretik a historik ideí bol zároveň aj sociológom náboženstva, ktoré považoval za prekonateľné a v jeho čase už aj prekonané. V tomto ohľade bol aj jedným z teoretikov sekularizácie, keď predpokladal evolučný vývoj spoločností k vyššej racionalite a prekonávanie viery v Boha vierou a prírodu a neskôr v rozum. Nepredpokladal teda večnosť a nemennosť náboženských predstáv a nepovažoval ich za univerzálne a niečo, čo sa často označuje ako „antropologická konštanta“. Napriek tomu je v súčasnosti

3 Odkaz na Comtovo dielo vidieť napríklad na Brazílskej zástave, kde je uvedená časť jeho motta „Poriadok a pokrok“, rovnako v Brazílii boli postavené minimálne tri chrámy (jeden v známom meste pokusov o nájdenie nových ekonomických a sociálnych alternatív k neoliberalnému kapitalizmu v meste Porto Alegre). Jeden Chrám humanizmu existuje dodnes v Paríži.

4 BOURDEAU, MICHEL: „Auguste Comte“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ZALTA, EDWARD N. (ED.), dostupné na <https://plato.stanford.edu/entries/comte/>, dostupné 13. 10. 2020.

Comtova teória všeobecne, najmä jeho neskoršie obdobie úplného pozitívizmu, považovaná už skôr len za historickú kuriozitu ako za „skutočnú“ sociológiu.

Neskorší a aj súčasný pozitívizmus v jeho rôznych podobách paradoxne odfiltróvava vrchol diela svojho zakladateľa, čím zároveň splošťuje aj vlastné ambície. Filozofickú a verejnú dimenziu vedy prenecháva pozitívizmu úplne iným zdrojom súčasnej sociológie – kritickej teórii, interpretatívnym prístupom, angažovanej sociológii a podobne. Málo pripomínanou stránkou úplného pozitívizmu Augusta Comta je jeho emancipačná ambícia, konkrétne sústredenie nádejí v reformy a premeny vtedajšieho sveta do žien a do proletariátu (práve v proletároch videl spontánnych pozitivistov, rovnako ako v pozitivistoch videl systematických proletárov). Práve ženám pripisoval rozhodujúcu úlohu v pozitívnej ére. No na pozitívizmus Augusta Comta ako na zdroj moderného myslenia sa dá pozerat' aj oveľa aktuálnejšími a súčasnými očami, obzvlášť ak sa zohľadnia viaceré podobnosti v *intelektuálnych* a *štrukturálnych* predpokladoch sociológie 19. a 21. storočia. Osudom sociológie, rovnako ako aj iných oblastí myslenia je, že sú premenlivé a ako sa menia spoločenské podmienky, mení sa nielen relevancia viacerých odborných tém, no mení sa aj relevancia samotnej vedy alebo konkrétnej vednej disciplíny.

Štruktúrne predpoklady potreby humanizmu

Prvou pomôckou, *intelektuálnou* kontextualizáciou pri aktualizácii Comtovho diela je vysvetlenie, čo vlastne rozumie pod náboženstvom. Pri tomto slove je totiž slovenčina (podobne ako väčšina slovanských jazykov) zradná. Už v jadre slova náboženstvo je obsiahnutý deistický predpoklad, že je to systém ideí alebo vzťahov predpokladajúci existenciu Boha. Problém v tomto chápaní slova, ktoré ponúka slovenčina, môže viesť k nedorozumeniam, napríklad u vyznávačov alebo popise neteistických systémov. Napríklad budhisti, ktorí sú síce považovaní za príslušníkov jedného zo svetových náboženstiev, sa však sami od nálepky náboženstvo dištancujú, keďže pre nich je otázka existencie Boha (s veľkým alebo aj malým b) irelevantná a pre ich vieru nedôležitá. No z latinského koreňa vychádzajúce západné (napríklad anglické) označenie *religion* neobsahuje teistickú referenciu. Naopak, svojím latinským koreňom *religare* odkazuje na väzbu medzi ľuďmi, na nejaký spôsob ich previazania a to či už spoločnými rituálmi, poznaním alebo inak do nejakého celku.⁵ Inými slovami, latinský koreň slova neobsahuje referenciu na božstvo, ale na sociálne vzťahy k živým alebo aj neživým entitám (hoci aj k prírode). Na rozdiel od teologicky ladeného náboženstvo je *religia* termín výsostne sociologický. Táto malá etymologická poznámka môže pomôcť porozumieť ambíciám Augusta Comta iným ako u nás konvenčným spôsobom. Jeho ambícia vytvorit' náboženstvo humanity a v tomto ohľade aj predpokladané humanistické východiská sociológie je vlastne ambíciou vytvorit' novú formu integrujúcich (vzťahov) ľudí a ich vzťahov k svetu. Vytvorit' takú formu, ktorá by prekonala teologické, medzicirkevné a medzináboženské spory a konflikty a umožnila by v čase rozpadu feudálnych sociálnych štruktúr

5 Podrobnejšie k reflexii historického aj súčasného termínu religia v mojej staršej práci TÍŽIK, MIROSLAV: *K sociológii novej religiozity. Podoby zmeny náboženského života v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006. ss. 60-66.

ponúknuť nové štruktúry, kde by bola integrujúcim princípom humanita, teda sústredenosť na človeka, nie odvodzovanie pozemských princípov od nejakej abstraktnej autority. Comtovo uvažovanie o humanizme a náboženstve nebolo protináboženské alebo anticirkevné, no vychádzalo z jeho evolucionistickej teórie, kde ľudský a spoločenský rozum postupne prekonáva mystické a teologické uvažovanie a v nástupe vyššej formy kritického uvažovania vznikajú nové potreby ako integrovať ľudí do jedného zmysluplného spoločenstva.

No pri uvažovaní o humanizme a humanite ako východiskách sociológie sú aj štruktúrne podobnosti predminulého storočia so súčasnosťou. Prvým takýmto predpokladom bola snaha o skĺbenie vedeckej povahy sociológie a jej verejnej, teda aj politickej relevantnosti, čo sa dnes označuje aj ako angažovanosť sociológie. Inými slovami, šlo o zdôrazňovanie emancipačného potenciálu vedy a sociológie obzvlášť. Na zabudnuté korene emancipačných ambícií zakladateľov aj americkej sociológie (ktorej vznik len o pár desaťročí zaostával za francúzskou) už v polovici 20. storočia upozorňoval napríklad Charles W. Mills vo svojej známej knihe *Sociologická imaginácia (The Sociological Imagination)*,⁶ v ktorej popisoval úpadok dobovej americkej sociológie, spôsobený okrem iného aj prispôbením sa jej cieľov a ambícií dominantnému mocenskopolitickému systému, teda podriadenie sa aktuálnej ideologickej moci. Kritická línia sociológie, neustále apelujúca na angažovanosť sociológie pri humanizácii podmienok na život človeka však pretrváva až do súčasnosti a sociológovia ako Pierre Bourdieu alebo Jürgen Habermas s okruhom svojich spolupracovníkov sa stali dedičmi takéhoto emancipačného odkazu sociológie. Druhým takýmto štruktúrnym predpokladom pre aktuálnosť uvažovania Augusta Comta je realita vlády ne-(de-)regulovaného kapitalizmu voľného trhu a ekonomického liberalizmu. Výsledkom rastúceho vplyvu trhovej a neodarvinistickej logiky voľného a ničím neregulovaného trhu, postaveného na ozdravnom a samozdokonaľujúcom mechanizme konkurencie a boja o prežitie, je rast nielen sociálnych problémov v súčasnom svete, ale aj rozpad systému medzinárodných vzťahov a rozpad veľkého množstva spoločností. Medzi príklady takéhoto rozpadu jednotiacich princípov možno zaradiť množenie sa náboženských a ideologických fundamentalizmov, sektárskych hnutí, faktických rozpadov štátov a vznik mnohých občianskych vojen. Inými slovami, problémy, ktoré sa pokúšal Comte využitím sociológie prekonať v polovici 19. storočia sa na konci 20. a začiatku 21. storočia opäť vracajú spolu s návratom ich štruktúrnych predpokladov v podobných prejavoch.

Ak bola dobová Comtova sociológia pokusom o hľadanie a vytvorenie podmienok nového zmysluplného a integrujúceho spoločenského poriadku, rovnako aj súčasnosť ukazuje na množstvo hlasov volajúcich po vytvorení podobného, nanovo integrujúceho projektu. No ako upozornil Zygmunt Bauman, súčasné hľadanie lepšieho sveta sa už neobracia do budúcnosti, nevytvára nové utópie, ale obracia sa do minulosti, teda vytvára retrotópie.⁷ Nie náhodou vidieť rastúci vplyv tradičných náboženských aktérov, najmä hierarchicky organizovaných cirkví, konzervatívnych ideológií a think-thankov, presadzujúcich rôzne partiku-

6 MILLS, CHARLES WRIGHT: *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.

7 BAUMAN, ZYGMUNT: *Retrotópia*. Bratislava: Artforum, 2017.

lárne ideologické alebo ekonomické záujmy. Podobne ako vidieť vytratenie sa záujmu o pôvodné zdroje sociologického uvažovania vo svete vedy a ako vidieť úpadok záujmu o sociológiu ako takú a jej angažovanú podobu osobitne,⁸ rovnako vidieť vytrácanie sa prítomnosti aktérov a odkazov akcentujúcich humanizmus v politickom, teda verejnom priestore. Otázkou v čase retrotópie môže byť ako sa inšpirovať starými ideami, ktoré sa zdanlivo prekonali, no vidieť v nich inšpiráciu pre aktuálne problémy súčasného sveta a človeka, ktorý ho tvorí. Cestou k odpovedi môže byť identifikácia podobností dobových problémov človeka, popis ideológií upevňujúcich princípy spoluvytvárajúce dobové problémy a prehodnotiť pôvodné návrhy riešení a aktualizovať tie z nich, ktoré sa ukazujú ako univerzálne.

Návrat božstva

Návrat alebo nový nástup dominancie ideológie trhového hospodárstva vo svete od polovice 70. rokov 20. storočia a na Slovensku v podstate hneď od pádu vlády komunistickej strany, bol sprevádzaný vytrácaním sa pripomínania si humanistických základov modernej západnej civilizácie a modernej demokracie. Je neprehliadnuteľné, ako sa spolu s presadzovaním sa silnejších globálnych trhových politík na úkor posilňovania princíпов takzvaného sociálneho štátu po nástupe do úradu Margaret Thatcherovej a Ronalda Reagana, posilnila prítomnosť konzervatívnej náboženskej scény, otvorene alebo nepriamo spojenej s rôznymi nábožensky fundamentalistickými hnutiami.⁹ S veľkou razanciou do verejného a politického priestoru nastúpili hnutia, ktoré otvorene odmietali nielen ideové východiská tradície osvietenstva, ale odmietali aj vedu a vedecké poznanie, ak neslúži priamo ku kumulácii ekonomických statkov. Myslenie a poznanie sa dostalo do vleku praktického, účelovo racionálneho módu, ako by to označil prenikavý analytik ducha kapitalizmu Max Weber.¹⁰ Paradoxne došlo akoby k spojeniu Weberom oddelených svetov – k návratu fundamentalistickej a puritánskej etiky legitimizujúcej a dodávajúcej zmysel duchu kapitalizmu. Inými slovami by sa to dalo pomenovať ako desekularizácia účelovo-racionálnej modernity (modernosti). Návrat náboženstva sa neprejavil len v západnej časti sveta, v krajinách so silnou humanistickou tradíciou, no vidieť jeho oživenie aj v krajinách Afriky, Ázie a Blízkeho Východu. Dokonca Brazília, ktorá má v logu štátnej vlajky časť Comtovho sloganu „Poriadok a pokrok“ sa stala druhom laboratória puritánskej protestantizácie (pod vplyvom fundamentalistických a evanjelických misionárov z USA). Nástup konzervatívnej pravice k moci, legitimizovanej fundamentalistickými kazateľmi, v krajine programovo zameranej na humanizmus a tradične katolíckej, so silným vplyvom indiánskej a kreolskej duchovnosti zároveň posilnil účelovo-racionálny vzťah k prírode a neživým súčasťam sveta, čoho

8 Snaha štátnych politík podporovať len užitočnú a prakticky využiteľnú vedu vedie fakticky k zmene zmyslu sociológie z angažovanej na technokratickú a tým pádom vedu pozbavenú humanistického étosu, poskytujúcu servis aktuálnej moci. Nie vzťah a najmä zodpovednosť vedcov verejnosti, ale lojalita vládam sa stáva oficiálnym projektom angažovanej, teda užitočnej vedy. Lebo pri uvažovaní o užitočnosti sa nedá obísť otázka, komu má byť veda užitočná.

9 Francúzsky sociológ Gilles Kepell toto metaforicky označil ako „Božiu pomstu“. KEPELL, GILLES: *Boží pomsta. Kresťané, židé a moslimové opät dobývajú svet*. Brno: Atlantis, 1996.

10 WEBER, MAX: *Protestantská etika a duch kapitalizmu*. In. WEBER, MAX: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda, 1983, ss. 272-361.

najukážkovejším príkladom je nové a dramatické kľčovanie dažd'ových pralesov v Amazónii. S ekonomickou globalizáciou sa globalizovala aj nová vlna ponáboženš'ovania.

Tieto konzervatívne a svojim programom predmoderné prúdy aktivizujúce sa vo verejnom živote však so sebou prinášajú v podstate moderný a liberálny ekonomický program o prirodzenosti voľného (neregulovaného) trhu. Zároveň sa naučili na presadzovanie konzervatívnych hodnotových programov používať a svoje programy legitimizovať modernými a esenciálne humanistickými princípmi ľudských práv. Jazyk a slovník ľudských práv používajú na presadzovanie politík, oslabujúcich skupinovú väzbu a solidaritu, prípadne aj oslabujúce väzby človeka na sociálne a prírodné prostredie nevyhnutné k zdravému životu v mene individuálnych práv, najlepšie ešte nenarodených ľudí, prípadne abstraktného princípu slobody, zjednodušujúco prezentovaného v úzko individualistickom význame slova— slobody od niečoho.¹¹ Paradoxne mnohé z týchto náboženských hnutí a skupín po celom svete opustili jazyk tradičných náboženských skupín a teológie, aby ich nahradili jazykom modernej vedy, najmä ekonómiiu. Príchod trhu ako božského princípu, ktorý je najlepšie, teda najinteligentnejšie schopný vyriešiť všetky problémy človeka, vytlačil princíp človeka ako miery všetkých vecí a blaha ľudstva ako zdroja aj cieľa snaženia sa človeka. Religiozita v zmysle ľudského hľadania najlepšieho konceptu súžitia človeka s človekom, spoločnosti s inými spoločnosťami a ľudstva s prírodou, bola vytlačená náboženstvom ako vierou vo vševedúci a všemocný „najprírodzenejší“ princíp, ktorému sa človek musí v mene vyššieho princípu (univerzálnej a historickej pravdy) podriadiť. Boh trhovej ekonomiky nahradil božského, teda jedinečného a nezameniteľného človeka. S ekonomickými a ideologickými podmienkami 19. storočia sa nám vrátili aj dobové problémy a ich bohovia, ktorí tieto problémy vysvetľujú a ospravedlňujú.

Podstata neoliberalizmu

Francúzsky angažovaný sociológ Pierre Bourdieu sa pokúsil identifikovať problém súčasného politicko-ekonomického režimu, ktorý označuje ako neoliberalizmus.¹² Neoliberalizmus definuje ako utópiu, ktorá sa pretvorila do politického programu, pričom sa odvoláva na vlastnú ekonomickú (no zároveň desocializovanú a dehistorizovanú) teóriu a sama seba reflektuje ako vedecký opis spoločnosti. Na rozdiel od bežných vedeckých teórií sa však táto mení na politický program, v mene ktorého sa uskutočňuje silná politická práca, ktorej cieľom je umožniť vznik podmienok uskutočnenia a fungovania tejto teórie. Viacerí autori zdôrazňujú teoretický charakter neoliberalizmu, v ktorom dominovali pohľady Friedricha von Hayeka, či Milтона Friedmana a ich atomizujúcej perspektívy, ktoré zároveň priniesli komodifikáciu nielen statkov, ale aj ľudí a ich zmyslu, ktoré boli podriadené vyššiemu princípu, ktorým má byť trh. Bourdieu upozorňuje,

11 Sociologizujúci psychológ a psychoanalytik Erich Fromm to v knihe z roku 1941 popísal ako útek od slobody (*Escape from Freedom*). FROMM, ERICH: *Strach ze svobody*. Praha: Portál, 2014.

12 BOURDIEU, PIERRE: *Podstata neoliberalizmu*. Jetotak.sk, Le monde diplo. 7. 11. 2010. Pôvodne BOURDIEU, PIERRE: *L'essence du néolibéralisme*. Le Monde diplomatique. Mars 2008, p. 3, <https://www.monde-diplomatique.fr/1998/03/BOURDIEU/3609> (dostupné 13. 10. 2020).

že pokus o realizáciu takejto desocializovanej teórie je programom „metodickeho ničenia spoločenských“ a spochybňovania „všetkých kolektívnych štruktúr, schopných stavať prekážky čisto trhovej logiky“. Práve tento charakter neoliberalizmu, na ktorý upozorňuje Bourdieu, ho odlišuje od klasického liberalizmu vzdelancov 19. storočia, ktorí sa angažovali a aj sociológiu budovali s emancipačným étosom oslobodenia (*liberation*) človeka od politických, ideologických a ekonomických štruktúr, znemožňujúcich mu jeho plnohodnotné rozvinutie. Dnešným programom angažovaných sociológov sa však už stáva emancipácia od nových ideológií a štruktúrnych mechanizmov, ktoré zdanlivo pôsobia ako realizácia pôvodných humanistických a v tomto zmysle slova oslobodzujúcich ambícií 19. storočia.

Nové sociálne podmienky stavajú aj humanizmus a náboženstvo do odlišných pozícií aké boli v 19. storočí. Zatiaľ čo v čase nástupu industriálneho kapitalizmu prestávalo náboženstvo ponúkať poznanie a zdôvodnenia pre dobového človeka vierohodné a primerané jeho životnej situácii a bolo veľmi úzko späté so svetom, ktorý sa rozpadol, v súčasnosti je to paradoxne náboženstvo, ktoré širokým populáciám poskytuje istotu v čase neistoty.¹³ Práve náboženstvo (v pluralitnom slova význame) sa stáva zdrojom významov o pôvode a zmysle ľudského života, obsahuje vo svojich rôznych podobách odpovede na podstatu ľudskej existencie a ponúka tak istý druh antropológie. Len zdanlivo racionálna logika a rétorika neoliberalizmu žiaden obraz človeka, prijateľný a hodnoverný pre súčasného človeka, neponúka. Svojou zviazanosťou s ekonomickým poriadkom sa ideológia neoliberalizmu sústreďuje na obraz človeka vytrhnutého zo všetkých sociálnych, kultúrnych a biologických vzťahov a vykresľuje ho ako dehumanizovanú, cynickú a účelovo-racionálne konajúcu bytosť, hnanú egoistickým záujmom zvyšovania svojej slobody k maximalizácii svojho profitu a pôžitku. V otázkach sociálnych vzťahov sa opiera a aktívne šíri neodarvinistickú teóriu konkurenčného boja každého s každým a boja človeka s prírodou o získanie zdrojov na svoje prežitie. Nanucuje svetu, prostredníctvom štruktúr, ktoré mobilizuje, pravidiel, ktoré tieto teoretické konštrukcie uvádzajú do praktického života, teda teóriu menia na prax. V tomto ohľade sa v súčasnosti panujúca ideológia neoliberalizmu podobá disciplinujúcim a trestajúcim zdôvodneniam cirkevného učenia z 19. storočia, legitimizujúceho dobové spoločenské a mocenské štruktúry. Podobne ako pred dvoma storočiami bol badateľný únik ľudí spod vplyvu dehumanizovaného kresťanstva, dnes vidieť úpadok, hraničiaci s krachom viery vo všemocnosť a vševedúcnosť trhu.

Bourdieu popisuje faktory podporujúceho smerovanie k neoliberalnej utópii čistého a dokonalého trhu – politika finančnej deregulácie a ďalšie opatrenia, spôsobujúce pracujúcim individualizáciu ich miezd a kariér v závislosti od ich údajných individuálnych schopností, čoho dôsledkom je ich atomizácia a oslabovanie

13 Fenomén popisuje už spomínaný sociológ a teológ. BERGER, PETER L.: *Vzdálená sláva. Hľadání víry ve věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister and Principal, 1997. Veľmi úspešná kniha s touto tematikou čiastočne sociologická, no najmä pastoračná je práca katolíckeho kňaza a teológa. HALÍK, TOMÁŠ: *Co je bez chvění, není pevně. Labyrintem světa s vírou a pochybností*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. Práve popularita tejto knihy naznačuje, že trafila do jadra problému veľkého množstva ľudí súčasného sveta nielen v Česku a na Slovensku.

všetkých druhov kolektívnych ochrancov záujmov pracujúcich. Trhová logika, nastoľujúca vládu flexibilitnosti rozširuje priestor na dočasnosť vo sfére práce – zmluvy na dobu určitú, agentúrnú prácu, reštrukturalizačné vlny prepúšťania, konkurenciu medzi jednotlivými časťami veľkých korporácií a medzi pracovnými kolektívami, ale aj medzi jednotlivcami, čoho dôsledkom je individualizácia zamestnaneckého vzťahu. Individualizácia v sfére práce sa prejavuje individualizáciou kariéneho postupu, stratégiou rozloženia zodpovednosti na plecia zamestnancov s cieľom zabezpečiť „samovykorisťovanie“ a tiež „samokontrolu“ podľa zásad participatívneho manažmentu. Všetko sú to podľa Bourdieua techniky racionálneho podmanenia si subjektu, ktoré sa podieľajú na oslabení alebo rušení kolektívnych symbolov a solidarity – napríklad vnucovaním prehnanej starostlivosti o prácu, navodzovaním atmosféry naliehavosti, a to nielen na úrovni riadiacich funkcií. Toto všetko je možné len vďaka predispozícií ľudí k zraniteľnosti, teda kvôli pocitu ohrozenia a strachu zo straty zamestnania alebo zdroja obživy. Takto sa darí uskutočňovať darvinistický svet, v ktorom bojuje každý proti každému a kde zo strachu o prácu, zo stresu a utrpenia každý lipne na práci a svojej firme.

Pre novú kategóriu ľudí, ktorí sú zhmotnením týchto individualizačných a fragmentarizujúcich procesov vo svete práce, ale presahujúci cez všetky sféry osobného života, použil britský ekonóm a sociológ Guy Standing v knihe z roku 2011 označenie „prekariát“.¹⁴ Túto novú (a stále početne rastúcu) skupinu ľudí - postupne sa formujúcu novú sociálnu triedu - popisuje ako triedu ešte len vznikajúcu, zatiaľ bez sebauvedomenia si svojho kolektívneho rozmeru a spoločného postavenia, ktoré sa dá zmeniť len kolektívnou snahou. Prekariát popisuje na základe troch aspektov. Prvým je, že ľudia, ktorí sem patria sú prostredím nútení, aby sa stotožnili s nestabilnými a len dočasnými pracovnými úväzkami. Ide totiž o pracovné pozície bez úväzku, alebo bez pracovnej doby, o sťaže a davových prác, teda druh práce, ktorá sa týka veľkého počtu ľudí, pričom od mnohých z nich sa očakáva, že budú mať svoje vlastné výrobné prostriedky. Aj z týchto dôvodov necítia žiadnu profesijnú identitu a necítia, že by sa nejakým smerom vyvíjali. Standing zdôrazňuje špecifickú podobu súčasného ekonomického poriadku, ktorý likviduje profesijné spoločenstvá, ktoré podľa Friedmana stoja proti trhu a tým zároveň posilňuje fragmentarizáciu sociálnych tried.¹⁵ Druhým aspektom tohto postavenia je, že človek, ktorý je súčasťou prekariátu, musí vyvíjať veľké množstvo aktivít, ktoré nie sú ani prácou a nie sú ani nijako platené. A ak ju neurobí, doplatí na to. Príkladom, ktorý uvádza Standing, je vypisovanie motivačných listov a žiadostí, ktorým musia mnohí ľudia venovať desiatky ak nie aj stovky hodín bez toho, aby človek pracoval za mzdu a mal nejaký zdroj obživy na strane jednej a teda aj voľný čas na strane druhej. K tomuto patrí aj nutnosť permanentných alebo opakovaných rekvalifikácií. Toto všetko vyvoláva v človeku

14 STANDING, GUY: *Prekariát. Nová nebezpečná trieda*. Praha : Rubato, 2019. Niektoré základné charakteristiky tejto novej triedy popisuje v rozhovore: SKÁLA, JIŘÍ – UHNÁK, TOMÁŠ: *Prekariát: nová spoločenská trieda v utvárení. Rozhovor s ekonomem Guyem Standingem*. A2larm. <https://a2larm.cz/2016/05/prekariat-spolecenska-trida-v-utvareni/> (naposledy navštívené 15. 10. 2020).

15 K tomuto sa Standing viac venuje v rozhovore SKÁLA, JIŘÍ – UHNÁK TOMÁŠ: *Prekariát: práce a voľný čas. Rozhovor s Guyem Standingem*. A2larm, 13. 6. 2016, dostupné na <https://a2larm.cz/2016/06/prekariat-prace-a-volny-cas/> (naposledy navštívené 15. 10. 2020).

stres a neustále napätie. A uvedomenie si, že človek má zvyčajne vyššie vzdelanie, ako reálne pre prácu potrebuje. Prekariát tiež nemá prístup k žiadnym benefítom zamestnávateľa, akým sú platby nemocenského a dôchodkového poistenia, platené dovolenky a podobne, no zároveň je zat'azovaný rôznymi dlhmi alebo hypotékami, ktoré vyžadujú pravidelné splácanie. No a tretím aspektom, ktorý Standing popisuje je to, že prekérny človek je len „druhoradý občan“, lebo nemá garantované niektoré alebo viac zo základných moderných práv – teda práva kultúrne, občianske, sociálne, ekonomické alebo politické. Kultúrne práva ľudia v prekérnej pozícii strácajú, lebo nemôžu patriť do spoločenstva, ktoré si chcú vybrať a ktorá im môže dať pocit, že niekam patria a smerujú. Občianske práva strácajú, pretože nemajú prístup k spravodlivosti a súdom, lebo si ich jednoducho nemôžu dovoliť. Sociálne práva strácajú, ak namiesto univerzálnych štátnych benefítov sú neustále testovaní a sankcionovaní. A ekonomické práva strácajú, lebo sa nemôžu venovať tomu, na čo sú kvalifikovaní. Politické práva strácajú, pretože v politike nevidia nikoho, kto by ich v existujúcej politike reprezentoval a to z dôvodu, že ich ako prekariát nikto nerozlišuje ako špecifickú triedu so špecifickými záujmami.

Práve existujúce ideologicko-politické nastavenie vládnuceho diskurzu, reproduktívneho neoliberalnú teóriu vytvára ako svoj dôsledok podmienky, s ktorými sa musia rôznymi spôsobmi vysporiadať. Bourdieu považuje za najhlbší základ celého tohto ekonomického poriadku, neseného v znamení slobody, štrukturálne násilie nezamestnanosti – zneistenia, odvodeného z hrozby straty zamestnania. A práve existencia masovej nezamestnanosti je podmienkou harmonického fungovania individualistického mikroekonomického modelu. Až cez pochopenie štruktúrnych podmienok súčasných spoločností je možné prísť aj k podstate špecifických podôb viery súčasného človeka, ktoré nie sú vždy explicitne náboženské, hoci miera stotožnenia sa s takouto vierou, ako aj intenzita rešpektu či bázne z niečoho, čo nás prekračuje môže a často aj má podobnú silu a podobu ako majú viery v Boha.

Bourdieu zdôrazňuje úlohu oduševnenej viery, ktorú vzbudzuje neoliberalna utópia. Vieru vo voľný trh u všetkých, nielen u tých, pre ktorých je zdrojom zisku a príjmov, ale aj u tých, ktorým dáva zmysel (osobnej aj profesionálnej) existencie, čiže u vysokých úradníkov a politikov, ktorí posväcujú moc trhu v mene ekonomickej efektívnosti, ktorí žiadajú odstránenie administratívnych alebo politických obmedzení pre majiteľov kapitálu, riadených túžbou po maximálnom osobnom prospechu, povýšenom na model racionality a ktorí žiadajú odstránenie všetkých regulácií – počínajúc trhom práce, zákazom deficitov, inflácie, plošnou privatizáciou verejných služieb a znížením sociálnych a verejných výdavkov.

Práve zdôraznením tejto dimenzie viery je Bourdieu silnou inšpiráciou pre pochopenie súčasnej krízy humanistického, ale aj tradičného náboženského myslenia, spojeného s ukotvením človeka so systémom vzájomnej závislosti a previazanosti ľudí navzájom a ľudstva so svetom. A dôkladným popisom individualizovanej a individualistickej viery v neoliberalnú teóriu Bourdieu dáva možnosť vidieť jej podobnosť s prejavmi viery kresťanských fundamentalistov. Tu treba zdôrazniť odlišnosť kresťanských, najmä protestantských fundamentalistov od kolektívne

inšpirovaného a voči kolektívu „našich“ solidarizujúcich iných fundamentalizmov, ktorými je presýtený súčasný globalizovaný svet.

Bourdieu totiž ukazuje na spojitosť „ultrakonzervatívnej“ neoliberalnej utópie s krízou štátu. Nielen v tom, že štáty, ktoré dôslednejšie presadzujú tento teoretický ekonomický model sú vystavené novým podobám biedy a rastúcim sociálnym nerovnostiam medzi ľuďmi. Dôsledky sa prejavujú aj v postupnom zániku autonómnych svetov kultúrnej produkcie (filmu, knižnej produkcie a podobne). No očividná je podľa Bourdieua deštrukcia všetkých kolektívnych inštitúcií, predovšetkým štátu, ktorý je depozitárom univerzálnych hodnôt, spojených s konceptom verejnosti. Prejavom je presadenie sa ako základného princípu medziľudských vzťahov istého morálneho darvinizmu s jeho kultom víťaza, zvädzajúceho boj so všetkým a s každým a cynizmu. Každá priama a vedomá intervencia zo strany štátu je už vopred zdiskreditovaná vládnuou ideológiou, podľa ktorej má skôr uvoľňovať miesto pre rýdži a anonymný trhový mechanizmus, ktorý pôsobí, akoby nebol priestorom presadzovania záujmov rôznych aktérov. No Bourdieu upozorňuje na základnú črtu štátu, hoci už v stave postupného rozkladu, ktorou je zabezpečovanie pretrvávania inštitúcií a aktérov spojených so spoločenskými, rodinnými a inými solidaritami, ktoré udržiavajú poriadok pohromade a to aj napriek chaosu a rastu zneistenia ľudí.

Potreba (regulovaného a regulujúceho) štátu

Pre mnohých čitateľov sa môže zdať paradoxné, že angažovaný sociológ akým Bourdieu je, propaguje istý druh konzervativizmu. Akoby nadviazal, a to nielen zdôrazňovaním ochrany poriadku a sociálnych štruktúr, na „otca zakladateľa“ Augusta Comta. Bourdieu vysvetľuje dôvody prečo a v akom zmysle vkladá nádej do zdanlivého prežitku minulosti, teda do štátu. A upresňuje, že nie do štátu ako nejakej abstraktnej kategórie, ale do špecifickej skupiny ľudí, ktorí štát zhmotňujú – do štátnych a verejných zamestnancov.

Tieto sily spojené s inštitúciami štátu síce označuje „konzervačnými“, no nezjednodušuje ich podstatu tým, že by ich označil ako konzervatívne. Lebo sú to aj sily odporu voči nastoleniu nového neoliberalného poriadku a môžu sa stať aj subverzívnymi silami týchto snáh. Práve tieto skupiny musia, napriek existujúcim výčitkám, že ochraňujú len svoje privilégia a záujmy v existujúcom *status quo*, vytvoriť a vybudovať nový sociálny poriadok a to taký poriadok, ktorý nebude štát výlučne na práve riadiť sa egoistickým záujmom a individuálnou vášňou pre zisk, ale ktorý by umožnil vytvoriť priestor pre spoločnosť, nastavené na racionálne úsilie uskutočňovať kolektívne vypracované a schválené ciele. Takýmito kolektivitami sú napríklad rôzne združenia, odbory, ale aj štát a najlepšie nadnárodný štát (teda európsky), ktorý je schopný kontrolovať a účinne zdaňovať zisky z finančných trhov a ktorý je schopný odolávať ničivým dôsledkom ich vplyvu na trh práce. Otázkou môže byť, prečo sa pri uvažovaní nad dedičstvom humanizmu a náboženstvom venovať toľko práve sfére práce? A v tom sú práve Bourdieu a aj Standing veľmi dobrými analytikmi, lebo ukazujú, ako sa práve sféra práce úzko viaže s rôznymi intelektuálnymi a ideologickými režimami, udržiavanými a legitimizovanými práve vierou v ne. Práve sféra práce vytvára pod-

mienky na vznik zatiaľ ešte len netriedy – prekariátu – ktorý sa ako masa stáva v niektorých spoločnostiach väčšinovým fenoménom. Standing charakterizuje túto skupinu ako ľudí bez zabezpečenia, bez smerovania a bez pocitu kontroly nad svojím životom. Vnútorne rozdeľuje túto masu na viaceré základné skupiny, ktoré sa od seba odlišujú istou špecifickou časovosťou. Jednu skupinu Standing označuje ako atavistov, teda ľudí, ktorí chcú čas vrátiť do minulosti. Sami vypadávajú zo starej pracujúcej triedy, z rodín, tradícií, spoločenských. Nemôžu dosiahnuť to, čo dosiahli ich rodičia, ktorí mali aspoň nejaký pocit zabezpečenia. Ich snaha vrátiť svet do minulosti smeruje k podpore neofašizujúcich autoritatívnych vodcov. Druhá časť prekariátu sú nostalgici. Ide o ľudí, ktorí stratili pocit domova. Nielen migranti, utečenci, ale aj ďalší stratili zmysel pre prítomnosť a aj preto sa vyhýbajú politike a spoločnosti a keď všetkého majú dost, jednoducho len vybuchnú zlosťou. Treťou skupinou v rámci prekariátu sú progresívcovia. Za tých Standing považuje takých ľudí, ktorí sa zameriavajú na univerzitné vzdelanie a žijú v príslube okolia, že ak ho úspešne zvládnu, stanú sa profesionálmi. No po absolvovaní školy zisťujú, že si kúpili bezcenný lístok do lotérie, ktorého hodnota síce klesá, ale je drahší. Zisťujú, že nemajú budúcnosť, no napriek tomu sa nepridávajú k fašizujúcim politikom, ktorých skôr zosmiešňujú, no skôr sa so svojím zranením pokúšajú dosiahnuť to, čo sa označuje politikou raja. Istým spôsobom vkladá Standing nádej práve to tejto skupiny, lebo tá má potenciál na vytvorenie sebavedomia celej tejto novo vznikajúcej triedy a tak atomizovanú masu zmeniť na politického aktéra zmeny. Tým sa aj odlišujú od politikov inferna prvých dvoch skupín prekariátu. Progresívna časť prekariátu pri pohľade do zrkadla nevidí len osobné zlyhanie a nevníma seba samého ako obeť, ale aj ako člena istej skupiny. A až pri tejto kolektívnej emócií môžeme získať späť aj pocit možnosti získať pocit, že získavame kontrolu¹⁶ a že sa stávam „aktérom“. Ako kolektívny aktér takéhoto druhu môže bojovať za svoju reprezentáciu v politickom zápase o prerozdelenie. Okrem iného aj o prerozdelenie zabezpečenia, lebo práve to je tým, čo dáva súčasnej štátnej a verejnej sfére istú mieru nezávislosti a podmienok k obrane takejto nezávislosti a zároveň je to niečo, čo patrí u prekérnych ľudí k najvyšším hodnotám. Práve v tomto ohľade sa môže stretnúť záujem ešte stále organizovaných stredných tried na uchovaní základných štruktúr skupinových solidarít a záujmu tých, ktorí majú o takúto zabezpečenie záujem. Totiž nerovnosti v prístupe k zabezpečeniu sú stále sa zväčšujúce a sú zásadnejšie ako nerovnosti v príjmoch. Práve z tohto dôvodu navrhuje Standing, aby sa existujúce organizované štruktúry ako napríklad odbory transformovali tak, aby mohli integrovať a teda aj byť hlasom prekariátu. Zápas o zabezpečenie je zároveň aj zápasom o možnosť kontrolovať aspoň časť svojho času. Standing upozorňuje aj na túto nerovnosť – v kontrole vlastného času, ktorý v prípade prekariátu je paradoxne väčším stresujúcim faktorom a to preto, že nedostatok zabezpečenia a zdrojov neumožňuje slobodne a predvídateľne si organizovať čas. Standing však upozorňuje ešte na jeden aspekt nerovnosti a tým je nerovnaký prístup k priestoru a takto k spoločným statkom a tie sú práve procesmi privatizácie a komodifikácie vytlačené zo sféry spoločného záujmu a možnosti kontroly.

16 Nie náhodou práve ľudia, ktorí stratili reformami britskej spoločnosti v predchádzajúcich dekádach podporili Brexitové hnutie za výstúpenie Veľkej Británie z Európskej Únie, lebo výstupová kampaň sa niesla v duchu „Získajme späť kontrolu“ (*Taking back control*). V prípade brexitovej kampane paradoxne občania podporili konzervatívne pravicové politické záujmy. Pozri tiež <https://www.theguardian.com/politics/2019/jan/13/taking-back-control-brexit-seems-to-offer-exactly-the-opposite> (naposledy navštívené 15. 10. 2020).

Bourdieu popisuje nutnosť štátu, hoci aj nadnárodného spolupracovať napríklad s odborními pri ochrane verejného záujmu, ktorý nemôže vzísť z účtovníckeho pohľadu na svet. Volá po takom pohľade na svet, ktorý predstavuje verejný záujem ako vrcholnú formu ľudskej realizácie.

Posilňovanie autoritatívizmu a hierarchií

Jedným zo základných posolstiev osvietenstva, z ktorého vyrástol aj moderný humanizmus je presadzovanie idey sociálneho univerzalizmu, teda rešpektovania univerzalizmu ľudských práv a slobôd. Ich súčasťou sú v súčasnosti podľa Kusej a Fučíka¹⁷ napríklad také ciele ako zabezpečovanie práva na participáciu (občiansku alebo politickú), slobodu (osobnú, myslenia, svedomia, vyznania, pohybu) a práva zaistiť základné materiálne potreby (napríklad primerané materiálne zabezpečenie, ochranu zdravia, spravodlivú mzdu). Postupné zmeny akceptovania sociálneho univerzalizmu v takomto širokom chápaní sa na Slovensku dajú sledovať na základe výsledkov z Výskumu európskych hodnôt EVS, ktorý bol na Slovensku opakovane realizovaný v rokoch 1991, 1998, 2008 a 2017¹⁸. Ako konštatujú Zuzana Kusá a Petr Fučík, princípy garantovania a uspokojovania základných potrieb pre všetkých, vrátane bývania a znižovania veľkých príjmových rozdielov, sú súčasným politickým diskurzom minimálne na Slovensku skôr marginalizované. To sa odráža aj v ich soliternom postavení medzi individuálnymi hodnotami – významné podiely respondentov vo výskume im síce pripisujú vysokú dôležitosť, no bez toho, aby sa ich presvedčenie premietalo aj do podpory prerozdelenia a foriem ich realizácie sociálneho univerzalizmu. Napriek tomu sa ukazuje, že práve medzi hodnotami demokratického usporiadania spoločnosti a podporou univerzalizmu má pozitívnu štatistickú súvislosť a napríklad pri porovnaní Česka a Slovenska sa ukazuje ako silnejšia práve na Slovensku. No pri sledovaní vzťahu dôležitosti života v demokratickej spoločnosti a dôležitosti odstraňovania veľkých príjmových nerovností nemá súvislosť žiadnu.¹⁹ Podpora sociálneho univerzalizmu sa ukazuje ako silná dokonca aj u ľudí, podporujúcich predstavu potreby silného vodcu, ktorý by sa nemusel trápiť s parlamentom a voľbami. Práve takýto názor, oceňujúci nedemokratickú formu vlády sa ukazuje, že je na Slovensku (ale aj v Česku) oproti roku 1999 na vzostupe. Zatiaľ čo v roku 1999 si na Slovensku myslelo, že je veľmi dobrý alebo dobrý systém vlády vodcu, ktorý sa nemusí trápiť s parlamentom a voľbami približne 20 % opýtaných z reprezentatívnej vzorky slovenskej populácie, v roku 2017 to už bolo 29 %, teda

17 O postojoch k sociálnemu univerzalizmu a solidarite v rokoch 1990 až 2017 viac píšou vo svojej štúdii KUSÁ, ZUZANA – FUČÍK, PETR: *Postoje k sociálnemu univerzalizmu a solidarite*. In: RABUŠIC, LADISLAV, – KUSÁ, ZUZANA (ED.): *Oddelené spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava: Slovart, 2019, ss. 252-287.

18 Podrobné informácie o zatiaľ poslednej vlne a podrobné triedené výsledky sú dostupné v publikácii ZEMAN, MILAN – STRAPČOVÁ, KATARÍNA (EDS.): *Výskum európskych hodnôt 2017 – Slovensko. Pramenná publikácia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2019 (dostupné na http://sociologia.sav.sk/cms/uploaded/3120_attach_Pramenna_EVS_2017_Slovensko.pdf) a výsledky z rokov 1991 až 2008 sú v publikácii Kusá, Zuzana, Tížik, Miroslav (eds.): *Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008 slovenská a česká spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2009 dostupné na http://sociologia.sav.sk/cms/uploaded/1776_attach_EVS_CS_2008.pdf (naposledy navštívené 20. 10. 2020).

19 TAMTIEŽ, s. 281.

viac ako štvrtina opýtaných.²⁰ Podobne je možné na Slovensku sledovať rast podpory pre inú formu nedemokratického režimu - možnosť spravovania krajiny armádou. Podiel tých opýtaných, ktorí považujú takúto možnosť za dobrú alebo veľmi dobrú narástol z 3 % v roku 2008 na 16 % v roku 2017. Zaujímavá je však vysoká dôvera slovenskej verejnosti v možnosť, že by štát riadili experti, teda nie vláda, ale odborníci, ktorí by sa sami rozhodovali čo považujú za najlepšie pre krajinu. Túto možnosť, veľmi podobnú predstave klasika sociológie Augusta Comta, na Slovensku považovalo za dobrú alebo veľmi dobrú v roku 2017 až 80 % opýtaných, čo je podobný podiel ako v rokoch 1999 a 2008.

Práve tento údaj o dôvere v odborníkov, spolu s týmto bodom programu Augusta Comta nútia k veľkej opatrnosti pri aktualizácii diela Augusta Comta jeho diela a humanizmu pre súčasné podmienky. Comtova dobová skepsa v demokraciu, rovnako ako u nás aktuálne rastúca dôvera v iné ako demokratické formy vlády sa opierajú o podobnú skúsenosť s jednou konkrétnou a dobovo podmienenou formou demokracie, ktorá u mnohých môže vyvolávať pocit nenaplnených očakávaní a teda aj rozčarovanie. Aj Comte v podstate zavŕšil svoj politický program nasmerovania nádejí na nastolenie istého druhu poriadku prechodom od podpory demokratizačných a republikánskych foriem správy štátu k autoritatívnym. Zatiaľ čo v roku 1848 bol aktívnym podporovateľom revolúcie, len o tri roky neskôr privítal a podporu vyjadril štátnemu prevratu Napoleona III., ktorý ako pôvodne prezident, sa vyhlásil za cisára a ukončil porevolučné nepokoje, „parlamentnú anarchiu“ vo Francúzsku. Podobne sa Comte s nádejami obracal (podobne ako na Slovensku Ľudovít Štúr po jeho sklamaní z neúspešnej revolúcie a politiky Viedne voči malým slovanským národom) na ruského cára Mikuláša I. Podobne sa neskôr pokúšal nadviazať alianciu s jezuitským rádom vo Vatikáne. Dobovú nestabilitu sa pokúšal zjavne riešiť v spolupráci s autoritatívnymi a konzervatívnymi silami, čo môže byť spätne vnímané ako ústup od dôležitých zásad vlastnej filozofie. No jadro samotnej teórie Augusta Comta je v istom ohľade elitárske a to veľkou dôverou v expertov a vzdelancov, ktorých považoval za nádejnú elitu spoločnosti. Ako vidieť z aktuálnych výsledkov, comteovská viera vo vládu osvietených odborníkov má v súčasnosti stále silnú legitimitu a to aj na Slovensku. No v kombinácii s rastúcou podporou autoritárskych foriem vlády vo verejnosti naznačuje, že duch postupnej emancipácie širších skupín obyvateľov sa vytráca v mene konzervatívnych predstáv o hierarchickom modeli spoločenského usporiadania a znižovaniu významu univerzalisticky chápaných konceptov občianskych práv.

---

20 MIHÁLIKOVÁ, SILVIA – ZEMAN, MILAN: *Demokracia à la carte?* In: RABUŠIČ, LADISLAV – KUSÁ, ZUZANA (EDS.): *Odděleně spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava: Slovart, 2019, s. 381.

Religiózne jadro humanizmu

Inšpirácia hierarchickými a autoritatívnymi prvkami v diele Augusta Comta zdanlivo znamená aj popretie celku tejto filozofie, ktorá v sebe obsahovala okrem apelu na poriadok aj ďalšie dva nosné piliere a to pokrok (smerovanie k zlepšovaniu podmienok a foriem života) a lásku. Poriadok by sme dnes mohli označovať aj ako stabilné a predvídateľné pravidlá života. Poriadok teda nebol cieľom o sebe, ale len princípom, ktorý mal vytvárať podmienky pre evolučnú zmenu, riadenú princípom lásky, teda tým, čo označoval ako „život pre druhých“ (*vivre pour autrui*), z čoho aj vzniklo dnes už všeobecne známe a morálne oceňované slovo altruizmus. Stabilné životné podmienky ľuďom sú predpokladom altruizmu ako integrujúceho princípu sociálneho života. A práve v tomto bode vidieť spojnicu Augusta Comta k dnešným angažovaným sociológom typu Bourdieu, Habermas či Standing, ktorí v súčasnosti bojujú za konzervovanie výdobytkov modernej civilizácie, medzi ktoré patria rôzne univerzalistické princípy zabezpečenia a ochrany najmä pracovných podmienok na život. Väzba na prácu a pracovný čas sú tým, čo najvýraznejšie formuje ďalšie možnosti človeka a tvoria jadro jeho existenčných istôt. Bez reflexie pracovných a existenčných podmienok súčasného človeka nie je možné aktualizovať humanistické poslanstvo. Rovnako je pre súčasné humanistické myslenie inšpiratívna Comtova reflexia vzťahu k prírode a k planéte, na ktorej žijeme. Ekologický rozmer Comtovho humanizmu dáva ľudský život do úzkeho vzťahu so stavom planéty. Starostlivosť o druhých sa nedá realizovať bez starostlivosti o stav planéty, ktorá vytvára podmienky pre život človeka. A práve aj toto východisko humanizmu Augusta Comta ukazuje na problém súčasného náboženstva a dominantných ideológií, ktorého dve paradigmálne odlišné formy sa štiepia na dvoch podobách humanizmu – na vzťahu k druhým a na vzťahu k životnému prostrediu. Zatiaľ čo jedna podoba súčasného náboženského myslenia, spájaného s fundamentalistickými východiskami zdôrazňuje dvojakú nadradenosť – nad inými ľuďmi (náboženstvami alebo podobami svetonázorov) a nad prírodou, druhý prúd, dnes konzervujúci, je zameraný na previazanie ľudí do rôzne univerzalistických zoskupení a previazanie človeka s prírodou. Jednoduchšie by sa dalo hovoriť o náboženstve horizontálnych princípov na strane jednej a o náboženstve vertikály na strane druhej. Pri takomto uvažovaní sa dá aj pochopiť, prečo Comte pokúšal nadviazať alianciu s mníšskym rádom, lebo Jezuiti sú vnútorne horizontálnym bratstvom, na rozdiel od vtedajšej francúzskej katolíckej cirkvi postavenej na vertikále, teda hierarchii.

Zdanlivo paradoxne môže pôsobiť apel mnohých zo súčasných verejných intelektuálov, najviditeľnejšie to vidieť u Jürgena Habermasa, ktorý sa v časoch silnejúceho neoliberalizmu postavil na ochranu náboženskej viery.²¹ Moderné štáty, preberajúce na seba koncept svetonázorovej neutrality, no zároveň posilňujúce pluralitu životných štýlov a kultúrnych foriem života, vytvárajú tlak na znesamozrejmovanie základných zdrojov hodnotových systémov, na ktorých stála moderná civilizácia. Kolektívne zdroje významov, ktoré presahujú indivi-

21 Ku konceptu J. Habermasa je podrobnejšie v kolektívnej práci TÍŽIK, MIROSLAV (ed.): *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2013, kde je aj kapitola o potrebe ochrany náboženskej viery pred byrokratickým charakterom moderných spoločností a štátov, ktoré neponúkajú človeku žiadne systémy významov a zmyslu života.

duálny rozmer života strácajú oporu v ideologických základoch moderných sekulárnych štátov a týmto ponechávajú jednotlivca v pozícii hľadača vlastného zdroja zmyslu a etických východísk svojho života. Zatiaľ čo v čase vytvárania moderných štátov ako nových univerzalizujúcich štruktúr, poskytujúcich okrem materiálneho a existenčného zabezpečenia svojim členom aj kognitívnu istotu, že štát je zhmotnením kolektívneho ducha spoločenstva boli tradičné a partikularizujúce náboženstvá prekážkou vytvorenia novej kolektívnej a univerzalizovanej solidarity, pod vplyvom neoliberalizmu sa situácia zmenila. Štát oslabil v prospech deregulovaných trhov ambíciu univerzalistických a univerzalizujúcich politík a prostredníctvom oslabenia mechanizmov regulujúcich trhové princípy v spoločenskom živote a medziľudských vzťahoch vniesol do životov ľudí vysokú mieru kognitívnej neistoty. V mene posilnenia trhových princíпов oslabil svoju humanisticko-filozofickú koncepciu a idea poriadku, teda stability udržiavaná hodnotami altruizmu bola pretavená do predstavy dozorujúceho autoritatívneho štátu, ochraňujúceho vládu trhu. Paradoxne najmä tradiční náboženský aktéri, modernými sekulárnymi štátmi vytlačení z mocenských pozícií sa v čase nastupujúceho neoliberalizmu stali alternatívnym svetom voči zbožšteniu trhu. Trhový fundamentalizmus, splošťujúci humanizmus na otázku slobody od sociálnych vzťahov a záväzkov a opierajúci sa o predstavu hodnotovo a ideologicky neutrálneho byrokratického štátu zneviditeľnil šírku a hĺbku filozofie humanizmu ako základu moderného spoločenského života a ideologickú oporu našiel v individualizujúcich náboženských fundamentalizmoch. Spojenectvo trhového a náboženského fundamentalizmu núti súčasných humanistických aktérov k spolupráci s tradičnými náboženskými aktérmi oslavujúcimi kult bratstva, solidarity medzi ľuďmi a voči prírode rovnako ako apelujúcich na nevyhnutnosť ochrany ľudskej dôstojnosti. Postupné spájanie sa cirkví a odborov pri ochrane výdobytkov moderných sociálnych systémov, či pri kritike rôznych neoliberalných politík naznačuje oživenie pokusov o presadenie tých istých ambícií, ako si dával dôležitý filozof humanizmu a zakladateľ sociológie Auguste Comte. A práve v tom vidieť aj jadro jeho chápania náboženstva, ktoré ponúkal ako zdroj novej spoločnosti – je to náboženstvo vzťahové, postavené na pozitívnych emóciách oddanosti, lásky a altruizmu. Preto je zaujímavé si pripomenúť, prečo kládol Comte taký dôraz na náboženstvo. Pre neho to bola starostlivosť o dušu človeka. V *Systéme pozitivnej politiky* hovorí o náboženstve, že pre dušu človeka vytvára normálne procesy, presne porovnateľné s tými, akými je pre telo zdravie. Aj preto Comtovu definíciu náboženstva pripomenul o sto rokov neskôr Raymond Aron, keď pripomenul, že človek potrebuje náboženstvo, pretože potrebuje milovať niečo, čo ho presahuje. Spoločnosti potrebujú náboženstvo pretože potrebujú duchovnú silu, ktorá zasväcuje a zmierňuje silu dočasnosti a apeluje na človeka, že hierarchie schopností neznamenia nič popri hierarchii zásluh. Vo svojom *Systéme Comte* konštatuje, že zatiaľ čo rôzne podoby deizmu zachovávajú ideu Boha a rozpúšťajú náboženstvo do vágnej religiozity, sám navrhuje presný opak - náboženstvo (relígiu) bez Boha a nadprirodzena. Také náboženstvo, ktoré človeku „ponúka stav úplnej harmónie špecifický pre ľudský život ...keď všetky časti života sú usporiadané vo svojich prirodzených vzťahoch voči sebe navzájom“. Je to teda druh konsenzu, ktorý vo svojej morálnej funkcii vedie každého jednotlivca a vo svojej politickej funkcii zjednocuje všetkých jednotlivcov. V rámci ním navrhovaného pozitivistického náboženstva majú jeho všetky tri zložky – uctievanie,

doktrína a morálne pravidlá – ten istý objekt, konkrétne Humanitu, ktorá musí byť milovaná, poznaná a pre ktorú treba pracovať. V dnešnom svete politicky dominovanom dehumanizovanou ideou voľného trhu, podriadujúceho prírodu a planétu rovnako ako človeka a jeho prácu trhovým záujmom, môže byť spoločensky relevantným programom len taká veda, ktorá si za predmet, ale aj konečný cieľ svojho bádania dáva človeka religiózneho, teda ukotveného v systéme zložitých vzťahov vzájomnosti, závislosti, odkázanosti, ako aj solidarity medzi sebou a so svetom prírody, ktorý je podmienkou nášho individuálneho aj kolektívneho prežitia.

